

פרשת ואתחנן: מעמד הר סיני בספר דברים ומשמעותו

א. המטרה בסיפור מעמד הר סיני¹

את נאום המצוות הגדול שלו, פותח משה בתיאור מפורט של מעמד הר סיני. משה היה יכול לתאר את מעמד הר סיני במשפטים בודדים, אך הוא הכריע לספר את הסיפור בהרחבה.²

כך, את תיאור מעמד הר סיני מתחיל משה ברקע כללי (דברים ה', א-ה'), מתאר את עשרת הדברים עצמם (שם ו'-ח'), ממשיך בתיאור התגובה של עם ישראל לאחר המעמד (שם ט'-כ"ד) ואת התגובה הא-לוהית שלאחר מכן (שם כ"ה-ל'). רק לאחר התיאור הנרחב פונה משה לנאום המצוות הארוך:

"וזאת המצוה החקים והמשפטים אשר צוה ה' א-להיכם ללמד אתכם..." (דברים ו', א')

לנגד עינינו תעמוד, אם כן, השאלה הבאה – מדוע משה רבינו פותח את נאום המצוות במעמד הר סיני, ומדוע הוא מאריך בתיאור זה כל כך?

ב. עשרת הדברים כשורש לכל תרי"ג מצוות

הסבר מקובל לפתיחת נאום המצוות במעמד הר סיני הוא, שבעצם עשרת הדברים מהווים מעין שורש לכל המצוות כולן. כך, לדוגמה, הפיוט "אזהרות", המופיע בנוסח התפילה של בני עדות המזרח לשבועות, דורש את כל המצוות מתוך עשרת הדברים.³

לדעתי, למרות שכיוון זה מפתה למדי, בדיקה מעמיקה תראה את החסרון הבולט שבו. כבר עמד על כך הרב יובל שרלו, שאם נבחן את ששת סדרי המשנה ונשווה אותם לעשרת הדברים, נגלה להפתעתנו פער משמעותי. אין אנחנו מוצאים כל אזכור להלכות הקשורות לשלושה סדרים שלמים: זרעים, קדשים וטהרות. לאור תובנה זו, קשה לומר שכל המצוות כולן מצויות בתוך עשרת הדברים.

ג. מי שמע את עשרת הדברים?

הטענה שמעמד הברית בסיני⁴ הוא המכונן את כל המצוות היא טענה נכונה, אך מהתיאור הארוך והמפורט בו משה מציג את הסיפור הרחב נראה שישנה מטרה נוספת.

נבחן את פסוקי הרקע למעמד הר סיני:

"ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר אנכי דבר באזניכם היום ולמדתם אתם ושמרתם

לעשתם: ה' א-להינו כרת עמנו ברית בחרב: לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת כי אתנו אנחנו אלה פה היום כלנו חיים: פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש: אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליכם בהר לאמר" (שם ו', א-ה')

משה מתאר את ההתרחשות בהר סיני, כאילו כל ישראל הנוכחים מולו כעת היו במעמד. זאת, למרות שהרוב המכריע של עם ישראל לא היה בזמן המאורע המכונן. שימוש בלשון זו מסייע למשה להדגיש שהברית שהתרחשה לפני ארבעים שנה איננה ברית ששייכת רק לאנשים שהיו סביב הר סיני בזמן ההוא, אלא זוהי ברית שתקפה לכל אורך הדורות. גם אלה שחיים היום ולא היו קיימים בזמן המעמד, עדיין מחויבים מכוחה של ברית זו. הדגשה זו רלוונטית, כמובן, גם לדורות הבאים. מפסוקים אלה ניתן לעמוד על מתח רב העולה בפסוקים, מתח שניתן להעמיד אותו כמעט כסתירה חזיתית. בפסוק ד' נראה ש-ה' דובר עם בני ישראל "פנים בפנים... בהר מתוך האש", אך מפסוק אחד אחר כך משמע שמשה רבנו משמש רק כמתווך: "אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה'..."

התירוץ הידוע לסתירה הוא, שבתחילת המעמד העם קיבל את הדברים 'פנים בפנים', אך לאחר זמן מה משה תיווך בין הקדוש ברוך הוא לבין העם בגוף שני. אנחנו נבקש ללכת בדרך אחרת. הסתירה בין פסוקים ד' ו-ה' משאירה את האירוע במעומעם. מפסוק ד' משמע שכל המאורע היה בהתגלות פומבית ואילו מפסוק ה' משמע שכל המאורע היה באמצעות תיווך. המתח בין שני הפסוקים מונע מאתנו להבין בדיוק מה התרחש במעמד הר סיני - וזו בדיוק הייתה היא כוונת התורה.

בהמשך לכך, נעמוד על המילה האחרונה בסוף פסוק ה': "אנכי עמד בין ה' וביניכם בעת ההוא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליכם בהר לאמר" (שם, ה')

על מה מוסבת המילה "לאמר"? במבט ראשון, נראה שמילה זו איננה קשורה לפסוק.

הפרשנים, מסורתיים ומודרניים כאחד, העלו הצעה לפיה "לאמר" מתייחסת לסוף פסוק ד': "פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש... לאמר". יש לציין,

¹ בחכמתי כללתי, בעשרת דברותי, שש מאות ושלוש עשרה מצוות, להורות אמרות ה' אמרות טהורות" (סידור רס"ג)

² בחרתי להשתמש בלשון "הר סיני", על אף שביטוי זה מוזכר רק בספר שמות, ולא בביטוי "הר חורב", המוזכר בספר דברים.

¹ השיעור מבוסס על שיעור בעל פה ששוכתב ונערך בידי צוות בית המדרש.

² ניתן לקחת כמקרה בוחן את סיפור המרגלים (שראינו בשיעור הקודם), שהובא בקיצור נמרץ תוך החסרה משמעותית של פרטים.

³ ראו למשל את הפתיחה לפיוט מתוך סידור רס"ג:

קיצור הדברים, דרך תיאור מעמד הר סיני משה מזכיר לעם ישראל את היותו המתווך של דבר ה' לעם, דבר שבא לידי ביטוי גם בהבאת מצוות חדשות, בשם ה'.

ה. בין דיבור לשמיעה

קל להבחין, שהמילים המנחות של הפרק הן דיבור ושמיעה. ניתן לראות את הדברים בחטיבת הסיום של סיפור מעמד הר סיני:

”וַיִּשְׁמַע ה' אֶת קוֹל דְּבָרֵיכֶם בְּדַבְּרְכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי שְׁמַעְתִּי אֶת קוֹל דְּבָרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דָּבְרוּ אֵלַיךְ הִיטִיבוּ כָּל אֲשֶׁר דָּבְרוּ” (דברים ה', כ"ה) יש כאן היפוך מושגים - בין הדיבור והשמיעה של עם ישראל את דבר ה' ובין הדיבור והשמיעה של ה' את דברי בני ישראל. הכתוב מייחס לקדוש ברוך הוא בדיוק את אותם מונחים של דיבור ושמיעה שהשתמשו עם ישראל. העם שומע את דבר הקדוש ברוך הוא ולאחר מכן הקדוש ברוך הוא שומע את דברי העם:

”מִי יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לִירְאָה אֹתִי וּלְשָׁמֵר אֶת כָּל מִצְוֹתַי כָּל הַיָּמִים לְמַעַן יִיטַב לָהֶם וּלְבָנֵיהֶם לְעַלְמִם: לֵךְ אָמַר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאַהֲלֵיכֶם: וְאַתָּה פָּה עֹמֵד עֹמְדִי וְאַדְבַּרְהָ אֵלַיךְ אֶת כָּל הַמִּצְוָה וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר תִּלְמַדְם וְעָשׂוּ בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר אֲנֹכִי נָתַן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ: וְשִׁמְרַתֶּם לְעֲשׂוֹת כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱ-לֹהֵיכֶם אֲתֶכֶם לֹא תִסְרוּ יְמִין וְשִׁמְאֵל: בְּכֹל הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱ-לֹהֵיכֶם אֲתֶכֶם תֵּלְכוּ לְמַעַן תַּחֲיִין וְטוֹב לָכֶם וְהֶאֱרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירְשׁוּ” (שם, כ"ו-ל')

בפסוקים אלה ישנה הנמקה של הקדוש ברוך הוא, מדוע הוא בוחר להביא את המצוות דרך משה, כבקשת העם. מעמד הר סיני היה בנוכחות כל ישראל, אך בתכנון המקורי כל העם היה אמור להיות בהר במשך כל הארבעים יום.

חלוקתנו אינה, אם כן, בין שתי דברים שנאמרו ישירות לעם ישראל מול שמונה דברים שנאמרו דרך משה. קו השבר עובר בין בין מעמד עשרת הדברים כולן לבין המצוות שיבואו לאחר מכן.

ו. ההבדלים הקלים בין שני התיאורים

יש מחלוקת בין המפרשים, האם יש משמעות לשינויים הלשוניים במעמד הר סיני, בין ספר שמות לספר דברים. האבן עזרא כותב:

”גם אל תשית לב אל המלות, כי הם כגופות והטעמים כרוחות. והכורת בשני כלים זה כמו זה במעשה מעשה אחד הוא, על כן שוא ושקר, כי הם אחים. וכל שקר - שוא. וכבר פירשתי זכור שהוא כמו שמור. והוסיף כאשר צוך ה' אלהיך, והטעם - במעמד הר סיני” (אבן עזרא שם, ה')

שמילה הזאת מוסיפה הרבה לבלבול של הקורא. בפסוק ד' הוצג העם כמי שחוה בעצמו את מעמד הר סיני, בפסוק ה' הוצג משה כמתווך בין ה' והעם, וכעת הוא שוב מתואר העם כמי שחוה את המעמד עצמו. הבלבול וחוסר ההבנה הם בדיוק כוונתו של משה רבנו. מעתה, עלינו לבחון מה המטרה של אותה העמימות.

ד. מי יעלה בהר ה'

על פי התיאורים בספר שמות, מעמד הר סיני לא הסתכם בעשרת הדברים אלא נמשך ארבעים יום. בפסוקים שלנו, לעומת זאת, הכתוב מנסה לתאר בעת ובעונה אחת שני דברים שונים. מצד אחד, הפסוקים מדגישים את הפחד הגדול והאימה שחשו ישראל, עד שנזקקו למתווך. מצד שני, הפסוקים מציינים בצורה בולטת את נוכחות עם ישראל במעמד המשמעותי. אם נשאר נאמנים לפסוק ד', נבין שעם ישראל נכח במעמד עשרת הדברים כולו באופן בלתי אמצעי מול הקדוש ברוך הוא. רק בסוף הדברים, כאשר העם הבינו שהמעמד עוד לא נגמר, הם נשברו וביקשו ממשה שיתווך בינם ובין ה'.

ננסה לומר דבר מה נועז אף יותר. משה עלה לבדו אל הא-לוהים שבראש ההר משליחותם של ישראל. אולם, בתכנון המקורי כל עם ישראל היה אמור לעלות יחד עמו.

אצלנו (דברים ו', ה') נאמר ”כִּי יִרְאֶתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא יֵלִיתֶם בְּהָרָה”, ביטוי המתכתב עם ספר שמות (י"ט, ג'), שם נאמר ”בְּמִשְׁךְ הַיָּבֵל⁵ הָמָּה יַעֲלוּ בְּהָרָה”. הציפייה מבני ישראל הייתה, כך נראה, שבמעמד הר סיני עצמו יעלו להר סיני, לחוות את חווית הדבקות והתקשרות עם ה'. במילים אחרות, מעמד הר סיני הוא מעמד הברית, בו נכחו כל ישראל מול הקדוש ברוך הוא בצורה ישירה, ללא מתווכים. ארבעים הימים של מתן התורה בהר עצמו, היו אמורים להיעשות בפני כל ישראל, אך, בנקודה זו, הם פרשו וסמכו על תיווכו של משה.

לאור תובנה זו אנחנו יכולים לכונן התבוננות מחודשת על המבנה של נאום המצוות. המבנה של מעמד הברית, כמכונן את קבלת המצוות, הוא בדיוק המבנה שלפיו בונה משה את נאום המצוות. בפתיחה מתואר מעמד הברית (מעמד הר סיני), ומתוקף הברית נאמרות המצוות.

בנאום המצוות, שיתחיל בפרק ו', ישנן הלכות רבות אשר בני ישראל מעולם לא נתקלו בהן (כגון עגלה ערופה, קן ציפור, הלכות מלכים ועוד עניינים רבים). בכך, משה מזכיר לעם את סמכותו וכוחו לדבר אליהם כמי שנושא את דבר הקדוש ברוך הוא.

המעמד. אולם, אין שום רמז בכתובים על שופר נוסף (מלבד השופע שהושמע במעמד הר סיני עצמו).

5 בלשון התורה, יובל משמעותו שופר. על כן, לכאורה, תקיעת השופר בתחילת מעמד הר סיני הייתה אמורה להיות קריאה לעם ישראל לעלות להר. הסבר זה שונה מפירושו של רש"י, על פיו היובל כאן הוא שופר שני שאמור לבקוע בתום

– במרה. במרה נאמר (שמות ט"ו, כ"ה) "שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו".
 לדעתי, נראה שפשוט הכתוב הוא כדעת הרשב"ם.
 לדעתו, הסיבה לכך שנאמר "כאשר צוך" הוא שגם בשבת וגם בכיבוד הורים, בניגוד ליתר הדברים, מדובר בציווי עשה.

"לא תרצח ולא תנאף ולא תגנב ולא תענה ברעך עד שוא: ולא תחמד אשת רעך ולא תתאנה בית רעך שדהו ועבדו ואמתו שורו וחמרו וכל אשר לרעך: (שם, י"ז-י"ח)
 בספר שמות נאמרו ציוויים אלה בלא ו' הקישור. צירוף ו' הקישור משנה את מנגינת הקריאה של הדברים: במקום לראות כל יחידה באופן עצמאי, כל הציוויים נתפסים כקשורים זה בזה.

ז. עשרת הדברים כמבנה לכל נאום המצוות

מלבד הבדלים קטנים אלו, קיימים עוד הבדלים גדולים שנתייחס אליהם בהרחבה להלן. בטרם נעשה זאת, נבקש לומר – בעקבות שיטת הרב מרדכי ברויאר – שיש לעשרת הדברים בספר משמעות רחבה יותר גם מצד המבנה של נאום המצוות הגדול.
 הרב ברויאר והרב יואל בן נון מתארים פעמים רבות כיצד כל המצוות המופיעות בנאום המצוות, מופיעות בתבנית של עשרת הדברים. דבריהם, על אף מספר קשיים קלים ביותר, בהחלט מתקבלים על הדעת.
 לכן נראה, שעצם המיקום של עשרת הדברים בפתח נאום המצוות הוא בעל משמעות. יש משמעות לתיאור עשרת הדברים לא רק מצד היותן נותנות תוקף לדברי משה, אלא גם כתבנית להמשך נאום המצוות.
 אם כן, יש למעמד הר סיני תפקיד כפול. מחד, כאמור, המעמד שנותן תוקף למשה רבנו בהמשך נאום המצוות. מאידך, מעמד זה מהווה בסיס לאופן שבו יוצגו המצוות בהמשך הספר.

ח. הבדל משמעותי א' – שבת

שמות כ', ח'-י"א	דברים ה', י"ב-ט"ו
(ח) זְכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ:	(יב) שְׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כְּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה'
(ט) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ: (י) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לַיהוָה אֶל־לְהִיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ עִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וּבְהֵמְתְּךָ וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ:	(יג) שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲבֹד וְעָשִׂיתָ כָּל מְלֹאכְתֶּךָ: (יד) וְיוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבַּת לַיהוָה אֶל־לְהִיךָ לֹא תַעֲשֶׂה כָּל מְלֹאכָה אֹתָהּ וּבִנְךָ וּבִתְּךָ וְעִבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְגַרְךָ וְגַרְךָ אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ לְמַעַן יָנוּחַ עַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ כְּמוֹךָ:

מבחינת האבן עזרא (וכן החזקוני והרד"ק, ההולכים בדרכו), אין באמת הבדל בין הלשונות. לדבריו, המילים הם כמו גוף בשביל הטעם, הרוח. כיוון שהמילה משמשת ככלי להעביר את הטעם, יכולות כמה מילים לשמש בשביל אותו הטעם ואותה המטרה. לפי גישתם, אין סיבה לדרוש את ההבדלים הלשוניים בין "שוא" ו"שקר" ואפילו לא בין "זכור" ל"שמור".

בפשטות, גישת חז"ל, הלומדים תילי תילים של הלכות מכל שינוי לשון הקל ביותר, מתנגדת לדרך זו. גם הגישה הספרותית המודרנית הולכת, כך נראה, בדרכם של חז"ל, וממילא צריכה להסביר את כל השינויים הקיימים. אמנם, גישה זו גם מכירה בדברי האבן עזרא וסיעתו ולא תמיד מייחסת משמעות גדולה לכל שינוי קל.

בכל אופן, קיימים לא מעט פערים באופן שבו מוצגים עשרת הדברים שבספר שמות לבין האופן שבו הן מוצגות בספר דברים. נתמקד בכמה הבדלים 'קלים' ובהמשך נתייחס גם להבדלים ה'קשים'.

"אֲנֹכִי ה' אֶל־לְהִיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עַבְדִּים לֹא יְהִי לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל פְּנֵי: לֹא תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כָּל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּיָּם מִתַּחַת לָאָרֶץ: לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנֹכִי ה' אֶל־לְהִיךָ אֵל קָנָא פֶקֶד עֵינֵי אֲבוֹתַי עַל בְּנֵי וְעַל שְׁלֹשִׁים וְעַל רַבְעִים לְשָׁנָאִי: וְעָשִׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים לְאֲהָבִי וְלִשְׂמֵרֵי מִצְוֹתַי מִצְוֹתַי: לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֶל־לְהִיךָ לְשׂוֹא כִּי לֹא יִנְקֶה ה' אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׂוֹא" (דברים ה', ו'-יא)

כמעט ואין כל שינוי בין שתי הדברים הראשונים, 'אנכי' ו'לא יהיה לך, וכן ב'לא תשא' אין שינוי משמעותי. גם ההבדל בין 'שמור' ל'זכור', בציווי השבת, אינו נחשב כשינוי דרסטי. זאת, מפני שמשמעות המילה "שמור" היא לזכור.⁶ לעומת זאת, בהמשך הדברים על השבת ישנו מהפך במשמעות המצווה, ונעסוק בכך בהמשך.

שְׁמוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ כְּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֶל־לְהִיךָ" (שם, יב)
 מדוע יש צורך לכתוב "כאשר צוך ה' א-לוהיך"? מתי 'הספיק' הקדוש ברוך הוא לצוות על השבת? גם לגבי כיבוד הורים נאמר "כאשר צוך":
 "כַּבֵּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ כְּאֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֶל־לְהִיךָ לְמַעַן יָרִיכְךָ וְיִטֵּב לְךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֶל־לְהִיךָ נָתַן לְךָ" (שם, ט"ז)
 האם אנחנו מדברים על קבצי הלכות שנאמרו לבני ישראל קודם מעמד הר סיני?
 רש"י סבור שכל מה שמסופר בספר דברים לגבי עשרת הדברים, נאמר גם במעמד הר סיני. לדבריו, הביטוי "כאשר צוך" מדבר על מצוות שנאמרו קודם מתן תורה

7 הבהמה שבספר שמות מקבלת כאן הרחבה יתרה.

6 כפי שנאמר (בראשית ל"ז, י"א) "ואבינו שמר את הדבר".

<p>(טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת:</p>	<p>(יא) כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל כֵּן בִּרְךָ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ:</p>
---	---

ברא הכל במעשה בראשית, וזה טעם על כן צוּח ה' א-להיך לעשות את יום השבת. והנה לא פירש כאן טעם השביתה כי ששת ימים עשה ה' וגו', שכבר הוזכר זה פעמים רבות בתורה, אבל אמר בקצרה "ויום השביעי שבת ל-ה' א-להיך" שהוא יתברך שבת בו וינפש, ובאר להם כי מיציאת מצרים ידעו שהוא אמר והיה העולם ושבת ממנו" (רמב"ן דברים ה', ט"ו)

הרמב"ן טוען, שהעדות למעשה בראשית היא הטעם היחיד של השבת. אולם, מוסיף הרמב"ן חידוש מרתק, הטעם של יציאת מצרים איננו טעם עצמאי אלא חידוד של זכר למעשה בראשית. כאשר האדם מרגיש שאין הוא מתחזק מהשבבת, מפני שזיכרון מעשה בראשית נתפס לו כזיכרון רחוק, יכול האדם לקחת לדוגמה את יציאת מצריים, בה הראה הקב"ה שיש ביכולתו לחדש⁸ דברים בעולם. מתוך כך, יכול האדם להפנים שלקדוש ברוך הוא יש את הכוחות לעשות ולחדש הכול, כולל לברוא את העולם.

חיזוק לשיטת הרמב"ן ניתן למצוא בצירוף המילים "ביד חזקה ובזרוע נטויה". איזו מטרה ניתן למצוא להזכרת היד החזקה, אם לא בשביל להזכיר את המרות של הקדוש ברוך הוא על העולם – כשם שהוא עושה מעשה בראשית.

בכל זאת, למרות יופיו של טיעון הרמב"ן, עליו להתמודד עם מספר קושיות. בין השאר, המילים "למען ינוח..." מראות שיש עניין בעצם המנוחה של העבד, ולא בהכרח ביחס לסיפור הבריאה.

אנחנו ננסה ללכת בדרך שונה מזו של הרמב"ן. לשם כך, ננסח אחרת את השאלה: כיצד יתכן שמשנה משנה את השבת? חז"ל עמדו על השאלה ואמרו ש"שמור וזכור בדיבור אחד נאמר". בדרכם, צודקים חז"ל, שכן כבר בספר שמות יש שבת נוספת:

"שֵׁשֶׁת יָמִים תַּעֲשֶׂה מַעֲשֶׂיךָ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי תִשְׁבֹּת
לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחֲמֹרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אֲמָתֶךָ וְהַגֵּר:
וּבְכָל אֲשֶׁר אָמַרְתִּי אֵלֶיכֶם תִּשְׁמְרוּ וְשֵׁם אֱלֹהִים
אֲחֵרִים לֹא תִזְכְּרוּ לֹא יִשְׁמַע עַל פִּיךָ"

(שמות כ"ג, י"א-י"ב)

מסתבר, שהביטוי "שמירה" בהקשר של השבת כבר נאמר בספר שמות.

אפשר לומר ששתי השבתות, האחת של השמירה והאחת של הזכירה, מייצגות שני דגמים של שבת. האחת היא שבת תיאולוגית שבה מוצגת השבת כזכר למעשה בראשית. השניה היא שבת סוציולוגית שמתחשבת יותר במישור החברתי ושמה את הדגש על המנוחה של כל המרחב האנושי. על השבת הסוציולוגית

השוואה זו מלמדת אותנו, שמשנה עושה טרנספורמציה משמעותית לכל מושג השבת כפי שהכרנו מספר שמות. הביטוי המסכם בשתי הפרשיות הוא "על כן", ובאמצעותו ניתן להתחקות אחרי הטעם של ציווי השבת.

בספר שמות מתוארת השבת באמצעות המילים "על כן" כעדות למעשה בראשית:

"כִּי שֵׁשֶׁת יָמִים עָשָׂה ה' אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ
אֶת הַיָּם וְאֶת כָּל אֲשֶׁר בָּם וַיָּנַח בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עַל
כֵּן בִּרְךָ ה' אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת וַיְקַדְּשֶׁהוּ"

(שמות כ', י"א)

לא כן השבת שבספר דברים, המוצגת באופן אחר לחלוטין. השבת שבספר דברים מהווה יום מנוחה לכל העולם בשביל להזכיר לאדם שהוא היה עבד במצרים:

"...לְמַעַן יָנוּחַ עֶבְדְּךָ וְאֲמָתֶךָ כְּמוֹךָ: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד
הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּצְאֶךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם בְּיַד
חֲזָקָה וּבְזֵרַע נְטוּיָה עַל כֵּן צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לַעֲשׂוֹת
אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת" (דברים ה', י"ד-ט"ו)

ביטול העבדות ביום השבת, לא רק של האדון אלא גם של העבדים והבהמות, הוא כשלעצמו מסר. לא מסר על בריאת העולם אלא מסר ליציאת מצרים.

אם כן, מהו הטעם של מצוות השבת: עדות למעשה בראשית או זכר ליציאת מצריים?

הרמב"ן מתייחס לשאלה ודוחה את האפשרות שיש לשבת שני טעמים:

"והנה בשבת בכללה שני טעמים, להאמין בחידוש העולם כי יש א-לוה בורא, ולזכור עוד החסד הגדול שעשה עמנו שאנחנו עבדיו אשר קנה אותנו לו לעבדים. גם זה אינו מחזור אצלי, כי בהיותנו שובתים ולא נעשה מלאכה ביום השביעי אין לנו בזה זכרון ליציאת מצרים, ואין לרואה אותנו בטלים ממלאכה ידיעה בזה..."

אבל יהיה בו זכר למעשה בראשית שנשבות ביום ששבת השם וינפש. והראוי יותר לומר כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על א-לוה קדמון מחדש חפץ ויכול כאשר פירשתי בדבור הראשון, על כן אמר בכאן אם יעלה בלבך ספק על השבת המורה על החדוש והחפץ והיכולת תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים שהיא לך לראיה ולזכר. הנה השבת זכר ליציאת מצרים, ויציאת מצרים זכר לשבת כי יזכרו בו ויאמרו השם הוא מחדש בכל אותות ומופתים ועושה בכל כרצונו, כי הוא אשר

למעשה, עיון קל בלשון עשרת הדברים שבספר שמות, שאין כאן מקומו, יראה כיצד כלל לא פשוט להגיע לעשרה דברים. יותר מכך, לא נראה שיש חשיבות למספר הדברים בספר שמות, שם הדגש העיקרי הוא על עצם ההתגלות. בספר דברים, לעומת זאת, יש חשיבות לעשרה דברים דווקא, כפי שמזכיר משה:

"וַיִּכְתֹּב עַל הַלְחָת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן אֶת עֶשְׂרֵת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיכֶם בְּהַר מִתְּנֵי הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל וַיִּתְּנֶם ה' אֵלַי" (שם י', ד')

בספר דברים חשוב למשה להדגיש שיש את עשרת הדברים, מפני שהדבר משרת את המטרה של משה להגיד לעם ישראל שהקדוש ברוך הוא נתן לעם ישראל מתנה שלמה. מתנה אותה משה מפתח, כאמור, במהלך נאום המצוות.

מצווה משה - הן בשמות והן בדברים - בזמן הסמוך לכניסה לארץ.⁹ כבר ציינו שהרב ברויאר מזהה את עשרת הדברים בספר דברים כמייצגות של המבנה של כל נאום המצוות. נבחן את הפסוקים שכנגד השבת, הלא הם הפרקים המדברים על המועדים (פרק י"ד, פסוק כ"ג עד פרק ט"ז פסוק י"ז). אנחנו יכולים לראות איך באותם המועדים יש עניין רב באלמנט הסוציאלי:

"וְעֵשִׂיתָ חֹג שִׁבְעוֹת לַה' אֶ-לֵהֶיךָ מִסֵּת נִדְבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן כְּאֲשֶׁר יְבָרַךְ ה' אֶ-לֵהֶיךָ: וְשִׂמַּחְתָּ לִפְנֵי ה' אֶ-לֵהֶיךָ אֶתְּךָ וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֶ-לֵהֶיךָ לְשִׁכְּן שְׁמוֹ שָׁם: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וְשִׂמַּרְתָּ וְעֵשִׂיתָ אֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה:

חֹג הַסֻּפֹּת תַּעֲשֶׂה לָךְ שִׁבְעַת יָמִים בְּאֶסְפָּד מִגֶּרְנֶךָ וּמִקִּרְבְּךָ: וְשִׂמַּחְתָּ בְּחֻגְךָ אֶתְּךָ וּבְנֶךָ וּבִתְּךָ וְעַבְדְּךָ וְאִמְתְּךָ וְהַלְוִי וְהַגֵּר וְהַיְתוּם וְהָאֱלֻמָּנָה אֲשֶׁר בְּשַׁעְרֶיךָ: שִׁבְעַת יָמִים תַּחֲג לַה' אֶלֵהֶיךָ בְּמִקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' כִּי יְבָרַכְךָ ה' אֶ-לֵהֶיךָ בְּכָל תְּבוּאוֹתָיֶךָ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֶיךָ וְהֵייתָ אֶךְ שְׂמֵחַ"

(דברים ט"ז, י'-ט"ו)
דווקא סמוך לכניסה לארץ, חשוב למשה להדגיש את האלמנט הסוציולוגי, מטעמים מובנים.

ט. הבדל משמעותי ב' - לא תחמוד ולא תתאוה

שמות כ', י"ד	דברים ה', י"ח
לא תחמוד בית רעך	ולא תחמד אשת רעך
לא תחמד אשת רעך	ולא תתאנה בית רעך
ועבדו ואמתו ושורו	שדהו ועבדו ואמתו ושורו
וחמרו וכל אשר לרעך:	וחמרו וכל אשר לרעך:

גם בספר שמות וגם בספר דברים יש תבנית כפולה של "לא תחמוד". אולם, בספר דברים משתנה הלשון למילה "תתאוה". בספר שמות התבנית ברורה, יש בית ואחר כך הכתוב פונה לפרט את הבית: אשה, עבד, שור, חמור וכל אשר לרעך. בספר דברים, לעומת זאת, יש שינוי ברצף: האשה עולה לקדמת הבמה. כיוון שלא סביר שהשתנה מעמד האשה במשך הארבעים שנה במדבר, נראה שיש כאן שינוי במגמה. חימוד האשה הופך להיות עניין בפני עצמו בספר דברים. נראה, שמדובר כאן באיסור עצמאי שאיננו קשור לאיסור של התאוות. ממילא, מסתברים דברי האבן עזרא, לפיהם "לא תחמוד" ו"לא תתאוה" הם שני ענינים שונים. לדבריו, הדיבר הראשון, "אנכי ה'", מהווה מעין הקדמה לשאר הדברים, ואינו נספר איתם. בכך, אנו מגיעים בעשרת הדברים של ספר דברים לעשרה דברים, אך בספר שמות לתשעה בלבד.

כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן התשע"ח
עורך: אורי יעקב בירן

בית המדרש הווירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: www.vbm.etzion.org.il
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il

⁹ חשוב לזכור שבזמן שנאמרו הדברים בספר שמות, עם ישראל טרם ידע שהוא הולך להיות במדבר ארבעים שנה, וממילא הדברים נאמרים לקראת כניסתם הצפויה לארץ.